

JOSEP RAMÓN
GÓMEZ NEBOT

*PETRONS A
CASTELLÓ*

TREBALL D'INVESTIGACIÓ
GRAU SÉNIOR EN CIÈNCIES
HUMANES I SOCIALS

CURS 2023/2024

TUTORA: PILAR ESCUDER

UJI UNIVERSITAT
JAUME I

Universitat per a Majors

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	2
MOTIVACIÓ.....	6
TIPOLOGIA DE PEIRONS	8
ALTRES NOMS DELS PEIRONS	11
ELS PEIRONS CONEGUTS A CASTELLÓ	12
❖ Els del nord de Castelló, pertanyents històricament al Bisbat de Tortosa	12
❖ Peirons del Alt Maestrat i l'Alcalaten.....	22
❖ Creus de la vall del Palància	24
❖ Creus en altres comarques	26
A altres indrets del País Valencià.....	30
PEIRONS A ALTRES INDRETS DE LA CORONA D'ARAGÓ	31
❖ Catalunya	31
❖ Aragó.....	31
CONCLUSIONS.....	33
BIBLIOGRAFIA.....	34

INTRODUCCIÓ

Abans de la nostra era i de l'Imperi Romà, els pobles que vivien a l'Occident europeu ja feien un tipus de monuments (menhirs) que consistien en posar vertical una roca molt gran (més alta que una persona) amb inscripcions, baix-relleus o signes (petroglifs: Vilafamés, Vistabella, etc) per obtenir l'ajut dels deus als que estaven dedicats els monuments.

A Vilafamés es va trobar un menhir dubtós, (anomenat pel poble "Pedra de Sent Anna) que representa un ídol amb una creu semblant a la de Calatrava. També hi ha moltes roques amb inscripcions, normalment de cultura Celta a Sant Bartomeu, Sant Joan, Pic de Penyagolosa, etc

Des de començament del segle I de l'actual en els que eren aleshores camins i eixides (entrades) de les poblacions o creuament de camins de l'Imperi Romà es varen anar decorant amb elements arquitectònics que des de la seua implantació tenien finalitats polítiques, propagandístiques i/o religioses.

Aquests petits monuments, en principi, eren mausoleus de tipus funerari per recordar als vius la existència dels seus avant-passats i on normalment eren dipositades les cendres dels difunts.

Els primers tenien la forma de petites casetes per ser més acollidores i on es posaven inscripcions que amb escrits o baix-relleus parlaven de la vida del personatge a qui estaven dedicades.

A voltes es col·locaven petites columnes damunt de les quals podia posar-se una estatueta del difunt o d'un déu familiar (sempre en alt).

L'Imperi va anar creixent i el comerç també amb ell. Va ser aleshores quan es va estendre el costum d'acomiarar o rebre als comerciants i viatgers amb columnes o pilars sobre els que es posaven estatuetes dels deus protectors (sobretot del Mercuri protector dels viants i dels comerciants), els quals transportaven mercaderies entre els punts d'arribada a la costa de fenicis i grecs majoritàriament i els pobles i poblats de l'interior).

D'aquest últim tipus hi ha a les nostres terres dos exemples clars i d'altres dubtosos:

-Estàtua original del déu Mercuri trobada a Xilxes, dipositada al Museu Arqueològic de Borriana i exposada una còpia a escala humana a la rotonda de la porta de la actual Cambra de Comerç de Castelló.

-Pilar situat a la eixida de Puerto-mingalvo (població situada al Massís de Penya-golosa al costat de Vistabella i Villa-hermosa) vora l'antic camí romà i amb la mateixa finalitat. Actualment amb un afegit posterior, dedicat a la Mare de Deu del Pilar i situat sobre l'antiga pilastra romana.

-També recordem el Fal·lus esculpit a la gran roca de la Font de la Rabassota, molt prop del mar i de una Vila romana . Des d'August , es pren el costum de situar sobre els suports, imatges de emperadors. Un exemple el tenim a la ciutat de Colònia Clàudia (actual Köln), on encara hi ha una columna dedicada al mateix emperador.

A banda de diferents emperadors romans, es coneixen dedicacions a Apolo, Esculapi, Ares-Mart,etc

Des de principis del segle IV, el cristianisme s'estén per tot l'imperi romà i intenta destruir tot vestigi dels antics deus i religions paganes. Una de les exterioritzacions va ser el canvi de les dedicatòries de columnes, en molts casos posant simplement una creu al capdamunt o destruïnt els escrits sobre la pedra. Normalment aquestes creus son a la manera llatina i de ferro. Es destrueixen o retiren les restes de les antigues advocacions.

Fins el segle IX no tenim notícies sobre peirons o creus de terme. És a les terres d'Occitània, sud de l'actual França, on es tornen a trobar referències geogràfiques d'aquest tipus de construccions.

Al Sud de la Gàlia comencen a ser coneguts nombrosos llogarets, petites aldees, i indrets amb reminiscències de tipus religiós o para-religiós acompanyats de la paraula «peirón» com ara Chateau-Peirón, població de la Provença o Lo Peiron de Occitània. Aquests monuments son de pedra treballada en forma de columna o pilar.

A l'inici del segle VIII, els francs de Carlemany comencen a guerrejar amb els musulmans, que havien invadit la Romana i visigoda Provintia Narbonensis. Apareixen aleshores diferents comtats catalans cristians , configurant l'anomenada Marca Hispànica contra la frontera musulmana. Aquests comtats cristians, tendien a expandir-se cap al sud de la península anant guanyant castells, poblets, antics monestirs, ermites,etc.

Al conquerir terres i pobles que abans eren musulmans, marquen com a cristians els nous territoris que pertànyen, ara ja, a la seua jurisdicció. La forma de senyalar aquestes conquestes fou , entre altres ,la plantada de peirons d'algun tipus a les entrades dels llocs significatius cristians o a les poblacions per indicar la religió que tenien els seus pobladors.

Peiró de la Mare de Deu del Pilar, Puertomingalvo. Foto pròpia

És important afegir que aquest creixement de la població i dels territoris guanyats es va dur a terme amb el recolzament de poblacions de parla occitana, procedents del migdia de França i van ser aquesta gent qui va determinar la paraula "peiró", aprofitant nom i formes que encara s' utilitzaven als seus territoris d'origen.

Trobem els peirons més antics conservats o tenim notícies seues als pobles fronterers (aleshores) de Solsona o Cardona i a la banda musulmana ja conquerida (al segle XII), Forès o Montblanc.

Es al segle XIII, amb la Conquesta del Regne de València, quan a les terres nord d'aquest (on varen quedar deserts pràcticament de gent musulmana), acabades de repoblar amb gent provinent de la Catalunya Nova, quan comença a estendre's el costum de posar creus o peirons als encreuaments de camins o a les eixides dels pobles i on hi ha monestirs o ermites, influïts per gent d'origen Occitània.

La funció que les Creus o Peirons tenien era la de contribuir a cristianitzar el territori i amb ell al habitants que hi vivien. Eren, al mateix temps, focus de espiritualitat per als vianants.

Al segle XIV s'esten la creació de peirons a la majoria de pobles cristians de les comarques del migjorn de Catalunya i a les terres del Nord del Regne de València acabat de crear.

Cal recordar que amb la conquesta, des del riu Millars cap al nord, queden molt pocs habitants musulmans i per això les autoritats religioses cristianes incideixen molt en la extensió per tot arreu de la seua religió i costums eliminant tot rastre de les maneres de ser i pensar antigues (moltes de elles paganes, procedents de la franja pirenaica i amb poc de temps cristianitzada o altres heretades i contaminades per la religió de l'Islam.).

Ajuda a la implantació de les creus Benedito XIII, el Papa Luna que resideix a Peníscola i era molt partidari de la difusió d'aquestes construccions.

El papa aragonés visita pràcticament tots els pobles del Maestrat i Els Ports estenent per tot arreu una especie de cursa per crear les millors creus a tots els indrets.

Hi ha molts treballadors de la pedra que s'especialitzen en la construcció de creus i que adquireixen gran renom per tot el Nou Regne de València.

La majoria de ells procedien del sud de l'actual província de Tarragona i del nord de la de Castelló. Als segles següents encara se'n fan, sobretot a poblacions de la Plana, de l'Horta de València, de la Safor, de la Ribera i de la Costera, variant segons les modes de la època.

MOTIVACIÓ

Personalment he estat tota ma vida viatjant i intentant conèixer els meus pobles, els seus costums, la seua història, la seua gent i el seu paisatge , muntanyes i camp.

La situació econòmica i social de les nostres poblacions de l'interior de Castelló està fent i ja ha fet que molta gent (bàsicament la més jove i en edats de formar famí-lies que siguen la continuació de totes les tradicions i costums en les societats locals) se'n vagen a les ciutats sobretot costaneres oblidant passats que han estat molt impor-tants des del punt de vista cultural i social.

Les societats es trenquen al destruir-se part de l'entramat que les uneix i és molt difícil seguir funcionant si fallen membres (carnicer, panader, obrer,etc).

Aixó fa que s'accelere el despoblament i l'oblit del que ha estat la petita societat original. Cal revifar els "modus vivendi", les comunicacions (tant les carreteres com les digitals a tot el territori), etc.

Sempre m'he quedat amb un mal gust de boca en vore molts monuments (er-mites, mo-nestirs, peirons, etc maltractats , abandonats o simplement trencats. Aixó ha fet que reflexionara sobre maneres de capgirar el destí al que sembla estiguem di-rigits de menysprear lo nostre, donant valor a tot el que es estrany al nostre poble i pais.

Anava caminant amb els meus fills des de Morella a Vistabella, quan varem eixir de la ciutat amurallad, la meua filla es va adonar que incrustats als murs de la Porta de Sant Mateu de Morella a la banda de fora, n'hi havia com un tros de escultura an-tiga que no tenia relació amb el Portal.

Observant-lo vaig arribar a la conclusió que formaria part d'algun monument destruït antic.

Vaig analitzar-lo (fent participar als meus fills) i varem arribar a la conclusió que era part d'una creu de terme gòtica. Preguntant a gent del poble (encara no havíem marxat) ens van contar que aixó era part de la creu d'un peiró que va ser destruït per gent que era anticlerical i forastera durant la guerra civil i que algunes persones del poble havien recullit els troços i els havien dut a l'Ajuntament al acabar el conflicte. El peiró estava vora el portal i del que quedava només la part baixa del mateix.

Durant la marxa vaig estar rumiant sobre el fet i des d'aleshores sempre havia tingut el desig de conèixer i donar a conèixer tot el que puguera sobre els peirons, la seus història, la seua destrucció i situació actual sobre ells.

Després d'uns anys , el meu fill , ja major, em va recordar al tornar a Morella i a l'entrada de la ciutat per la Porta de Sant Miquel que hi havia un peiró plantat, que estava sencer i que jo no havia complert el meu desig sobre les creus gòtiques i que per qué no ho feia ara que m'avia jubilat.

Aprofitant que m'agrada molt el tema i que em va molt bé per trobar-me satisfet amb mí mateix, he intentat investigar sobre la temàtica d'aquest escrit i me n'he ado-nat de lo poc que s'ha treballat aquest tema.

Espere que haja servit per a que algú conega i millore la situació dels peirons i aconseguim que el futur siga millor per a ells.

Si amb aquest escrit es pot col·laborar al coneixement per part de la societat d' un tema que pot ajudar a divulgar i fer més fàcil la vida en indrets abandonats o semi-abandonats, hauré aconseguit la motivació principal d'aquest treball.

Capella Mare de Deu dels Angels, Sant Mateu

TIPOLOGIA DE PEIRONS

Hi ha quatre tipus de peirons als nostres territoris;

- Els Peirons tenen forma de capelleta, formats per un muntó de diferents pedres formant un pilar unit per un morter sobre el qual es troba una coveta i dins de ella una creu o una inscripció recordant el motiu pel que s'ha alçat aquest monument recordatori.

El tipus que esmentem ha evolucionat amb el temps reproduint-se en moltíssims pobles que l'han aprofitat per senyalar les estacions del Calvari o Gòlgota, lloc on va ésser encreuat Jesucrist. (pujada a la Mare de deu dels Àngels de Sant Mateu)

- Hi ha una classe de peiró que es continuació directa de les columnes votives romanes. La creu o motiu del peiró està situat sobre una columna cilíndrica o la Mola i sobre una base o sustentació escalonada.

D'aquesta classe en queden molt pocs per haver -se aprofitat com a columnes de construccions posteriors. Tenim un exemple en el peiró de les Farinoles de Benassal, a la ciutat de Sogorb o a la creu que hi ha entre Xérica i Viver...

- El tercer mode de fer peirons és el que més hi ha per les terres de Castelló, seguint el model de les Creus Processionals metàl·liques que es fabriquen coetànies i que resten guardades a l'interior de les diferents parròquies. Consten dels següents elements:

Recolzant-se a terra, hi ha normalment tres graons o quatre circulars o quadrats de pedra treballada i escalonades, sobre els quals descansa una gran pedra circular o octogonal anomenada Mola, perforada de forma quadrada, hexagonal o octogonal per que encaixe amb el fust o canya. La sèrie de graons s'anomena graderia.

El fust és una columna totalment vertical i de prou altura (més de 2.5 metres) de forma quadrada al començament per passar gairebé sempre a octogonal o hexagonal. No sol tindre cap decoració.

Algunes creus tenien un pre-capitell amb decoracions dedicades al constructor o benefactor (escuts familiars o inscripcions Un exemple el tenim a la creu del Cementeri de Catí)

Campanar església Sant Mateu (inscrustació de un Peiró)

Sobre aquest pre-capitell o directament recolzant-se en el fust està el capitell pròpiament dit. Sempre està decorat amb elements que tenen relació amb el poble, àngels, querubís, constructors, etc... normalment són quadrats, circulars o octogonals.

Sobre el capitell, a voltes es col·locava un recolzador on la pròpia creu naixia. Aquest recolzador es diu l'espigó. L'espigó de vegades tenia una decoració molt semblant a la del capitell i la creu, normalment motius vegetals. Coronant el capitell està la creu, que és la part més treballada i per tant la més important del peiró. La majoria de les creus varen ser elaborades des del segle XII al XVI, majorment en els dos segles posteriors a la conquesta cristiana.

Pràcticament totes tenen una imatge de Crist a la Creu a l'anvers o la part més visible, sempre decantant el cap a la dreta. A la part del revers la de sa mare, la Mare de deu que normalment és la que es venera al poble. Cal recordar l'origen romà dels peirons, on Jesucrist substitueix a algú Deu romà o emperador i on la Mare de Deu a alguna deesa del poble.

Les decoracions de la creu son les típiques del període de construcció, normalment gòtiques. Exemple d'ambdues parts: Peiró del Camí dels Regatxols d'Ares.

- Per concloure tenim un tipus menys normal que els darrers que hem vist ja que aquest està cobert per un temple obert als quatre cantons.

Es diuen Peirons o Creus Cobertes i al nord de Castelló està la Creu coberta del Santuari de la Mare de Deu de la Balma de Sorita i el de la Font de la Salut de Traiguera. A la ciutat de Xèrica hi ha una altra Creu Coberta de factura gòtica

A la ciutat de València hi ha tres Creus Cobertes mig destrossades, quedant la coberta de les tres la original.

A banda dels tipus clàssics que hem vist, la construcció de peirons no s'atura al segle XV, i continua els segles següents a un ritme molt inferior, tant als llocs on hi havia peirons gòtics com a pobles on no s'havien fet mai.

Normalment els nous tenien molt menys treball a la pedra que els clàssics. Mes endavant intentarem anomenar al menys els que son més coneguts.

Una de les raons pel que es fan una altra vegada es que serveixen molt bé per als vianants com a orientadors... de la mateixa manera que ara es posen cartells per dirigir correctament a la gent vianant o viatgera.

Un exemple clar el tenim en Portell de Morella, on un peiró te gravades les direccions a Cincorres, La Cuba, Castellfort i Portell.

Era molt normal el que en el capitell o formant part de la creu estigueren esculpides les quatre barres de la corona d'Aragó Al llarg del temps i, sobretot, durant la darrera guerra civil espanyola (Agost de 1.936) varen esser destruïdes la majoria de les creus antigues que decoraven els camins i eixides-entrades dels pobles dMoltes creus han estat reproduïdes amb còpies extretes de fotos de les originals, o simplement amb creus de nova factura sense massa decoració.

Creu del camí de la Todolella. Arxiu municipal de la Todolella

ALTRES NOMS DELS PEIRONS

Hem vist a la primera part d'aquest treball que el nom de *PEIRÓ* és una paraula utilitzada en llengua occitana o provençal a les regions situades més al Sud de l'actual França. La paraula ve del llatí *Petra* evolucionant en el temps a la coneguda com *Peira* (en català *Pedra*). *Peiró* és un augmentatiu i va donar a entendre que era una pedra molt gran.

Una altra accepció per part del poble és la de nomenarlos *CREUS DE TERME*, no perquè marcaren diferències o límits entre pobles sinó perquè normalment estaven situats en el terme o camp proper al poble indicant llocs importants o encreuament de camins.

Hi ha també localismes de dos tipus, el que modifica la paraula original canviant vocals de lloc i el que li aplica un altre nom semblant. Del primer podem posar com exemple *PAIRÓ*, *PRIGÓ*, *PEIRON*, *PAIRON*, *PEDRÓ*, *PERIÓ*, etc. Del segon tipus tenim on li diuen *PEDRA*, *MOLLÓ*, *PILÓ*, etc.

ELS PEIRONS CONEGUTS A CASTELLÓ

- ❖ Els del nord de Castelló, pertanyents històricament al Bisbat de Tortosa

MORELLA

- El Peiró del Portal de Sant Mateu (1.370). Està considerat un dels dos més antics de la ciutat. Datat en el Segle XIV. Va ser destruït durant el 1.936. Les restes de l'original estan situades enpotrades al mateix Portal.
- El Peiró del Pont Trencat. (1.350). Situat al Camí del Forcall també es va destruir i queden trossos a l'Ajuntament.
- Creu de Santa Llúcia. De principis del Segle XV. Està emplaçat front a les Torres de Sant Miquel. En aquesta creu estan representats Benet XIII, Sant Vicent Ferrer i Ferran d'Antequera
- Creu de la Llàcua. Pràcticament destruïda del tot. Queda una imatge del Crist
- Creu de la Salinera. També destruïda
- Peiró del Coll de Vallivana. Segle XV. Es troba al Museu Nacional de Ceràmica de València.
- Peiró de la Sabata. Segle XV. Destruït. Junt al camí de Xiva de Morella
- Creu d'entrada a Vallivana. Del segle XV, està al Museu de Castelló. Hi ha un altre peiró a la eixida. Construït al segle XVI
- Creu de la Arxiprestat. En la plaça de la entrada. Es del segle XVII.

OLOCAU DEL REI

- Peiró o Creu de Olocau. Situada al Camí de Bordón. Molt semblant al Peiró de Sant Gil de La Mata.

VALLIBONA

- Hi ha un peiró anomenat «el Prigonet» que és del segle XV
- També hi ha un altre al que simplement li diuen el Prigó, Aquest és del segle XVI.

Creu

processonal

ORTELLS

Hi havia tres peirons datats al segle XV. Un de ells al Camí de Palanques; un segon estava a la entrada del poble i del tercer, el que queda, que es la creu, està incrustada al campanar de la Església... Actualment i restaurada està a l'interior de la església.

PORTELL

- Peiró situat al Camí de Vilafranca. No queda res. Per fotos sabem que era pràcticament igual al del Camí de Mirambell. Estava decorat amb els escuts dels Ricart i els Cardona. L'original era del segle XV i també s'anomenava del Maset.
- Creu de la Font de principis del segle XV, es conserva una peça en forma d'anella on estan esculpides, tot al voltant, les Quatre barres de la Corona d'Aragó vuit vegades.
- Peiró del Mas d'Arnal. També del segle XV. Situada a l'encreuament de la carretera de La Cuba, no queden restes de ella
- Peiró dels Quatre camins. Estava situada a l'encreuament de dos Assagadors

PALANQUES

- Creu dels Espigolars. Només queda la creu (un tros). Es del Segle XV.

MONESTIR DE BENIFASSÀ

- Creu construïda en 1.663. Va restar amagada dins d'un Obelisc per commemorar els morts de la Primera Guerra Carlina.

LA TORRE D'EN BESORA

- Hi ha un peiró del segle XVII al que el poble li diu simplement «el Piló».

XIVA DE MORELLA

- Creu del Camí de Forcall. Segle XV. Només queda la Mola i part del fust. Destruïda en 1.933
- Peiró del Pont. Del segle XV va esser destruïda i refeta en 1.930. Durant la Guerra Civil es va desfer i en el 1.948 una nova (només el capitell i la creu) la va substituir.

Peiró Sant Joan de Penyagolosa

Fragment del Peiró original de Sant Joan de Penyagolosa

TODOLELLA

- A la Placeta de la Església. La creu actual és la tercera, que substitueix a la que es va fer al segle XVI, que s'està restaurant.
- Creu de Sant Cristòfol. Del Segle XVII i trencada durant la guerra Civil espanyola. Es quasi tota nova.

EL FORCALL

- Peiró de la Plaça del poble, sembla que fou l'origen de totes les construccions a partir del final del segle XIII. Sabem que va esser destruït al segle XIX i al seu lloc es va plantar, un altre que va desaparèixer en la darrera guerra civil espanyola.
- Creu de l'Apotecari, També del segle XV. Després de la destrucció en l'any 1.937, es va refer tot nou excepte el basament.
- Creu de la Consolació. Situada al Camí de Morella, estava coronada per una creu de forja del segle XVIII que substituïa la pètria del XV. L'actual és de nova factura.
- Creu del Molí Matalí. En la creu de camins a la Todolella i a Lluc de Bordó. Construïda sobre el 1.460. Avui es totalment nova i de fust cilíndric.
- Peiró de Sant Cristofolet. de la mateixa data que la creu del Molí Matalí. Situada al camí de Cincorres i del segle XV. L'actual es totalment nou.

HERBERS (Jussà)

- Creu tallada entre els segles XIV i XV. Desfeta quan la guerra civil, es conserva pràcticament tota. Estava plantada al camí de Pena-roja de Tastavins. Està dipositada a l'Església Parroquial.

HERBESSET (Herbers Sobirà)

- La creu actual conserva el basament de dos cossos i la mola d'una antiga de la que no coneixem res.

LA MATA DE MORELLA

- La Creu del Camí de Mirambel. Es dei primer terç del segle XV. Es conserva completa. Al capitell hi ha dos escuts heràldics.
- Creu de les Canals. Recuperada després de la guerra civil, està pendent de restauració. Del primer terç del segle XV.
- Peiró del Camí de la Todolella. Destrossada el 1.936, s'han reunit les parts i unida de nou. Germana i possiblement del mateix autor que la del Camí de Mirambel i la de les Canals.

Peiró a Sant Mateu

ARES DEL MAESTRE

- Peiró del Coll. Probablement del mateix autor que la de la plaça de la arxiprestal de Morella. Segle XVI XVII. Només es conserva la mola.
- Peiró de l'església. Les seues restes es troben conservades a l'església parroquial.
- Peiró de l'Hostalet. Destruït a la guerra civil només queden originals les grades i la bassa circulars.

CASTELLFORT

- Peiró d'en Blai. Estava situat al costat de Sant Pere de Castellfort, ermita romànica de reconquesta i és, probablement el més antic de les terres de Castelló (segle XIII). Al seu voltant existeixen llegendes i tradicions de tot tipus. No queda quasi res.
- Peiró de la placeta. Es una creu de terme de aproximadament 1.450, gòtica, Es molt semblant a la de Herbers. Estan els tres braços de la creu a l'Ajuntament
- Creu de la Mare de Deu de la Font. Plantant-se en 1.500, es va trencar i fer-se nova en 1.637. Després de la guerra civil es va reconstituir completament diferent a la original, utilitzant les grades i part del fust.

CATÍ

- Peiró o Creu del Cementeri. Manada fer per Giamo Avinyó el 1.374. Molt important per les inscripcions que té en el Capitell. L'Espigó i Creu estan profusament decorades amb gran quantitat de escultures. Es tracta de una còpia; la original està a l'Ajuntament

- Creu del Camí de Santa Anna. De finals del segle XIV es molt semblant a la del Cementeri. Destrossada en el 36 ha estat refeta amb els trossos que quedaven i part de la Creu de Brusca.
- Peiró o Prigó de la Font Vella del segle XV. Situada al camí València. Només son originals les grades i la Mola.
- Peiró de Brusca o de Moragues (segle XV). És molt semblant al Peiró de la Placeta de Castellfort. Com la majoria de peirons, en principi estaven molt decorats i pintats
- Peiró de la Passió (segle XV). Només queda la graderia, la mola i un tros de fust d'aproximadament 50 cm. El que queda està dipositat al Museu de Belles arts de Castelló.

Peiró trencat

- Creu de l'Antic Camí de l'Avellà (El Peironet). Res que es parega als Peirons que hem vist fins ara. Només hi ha un semblant al Poble de Puertomingalvo vora la via romana que anava cap a l'interior. Al segle XVI se li va afegir damunt una creu de metal. Possiblement de factura romana i amb dedicació a algun deu (Mercuri).

CINCTORRES

- Piuró (Peiró) de Cap de Vila. L'original és del segle XV i està dipositat a l'església del poble. Ha estat reconstruït. És de propietat municipal, però es conserva a l'església.
- Piuró de Sant Benet. Estava situada la creu al camí Vell de Morella. A la guerra civil del 36 va estat totalment enderrocat. Era del segle XV
- Peiró de la plaça Nova també del segle XV. Només queda la mola original.

CULLA

- Peiró de les Fontanelles, situat en la partida d'aquest nom. L'any 1.400 ja existia. Es conserva el capitell original al Museu de l'Hospital

LA POBLETA D'ALCOLEA

- Queda el capitell d'un peiró de començament del segle XX imitant als peirons gòtics. Dipositat a l'ajuntament de Morella.

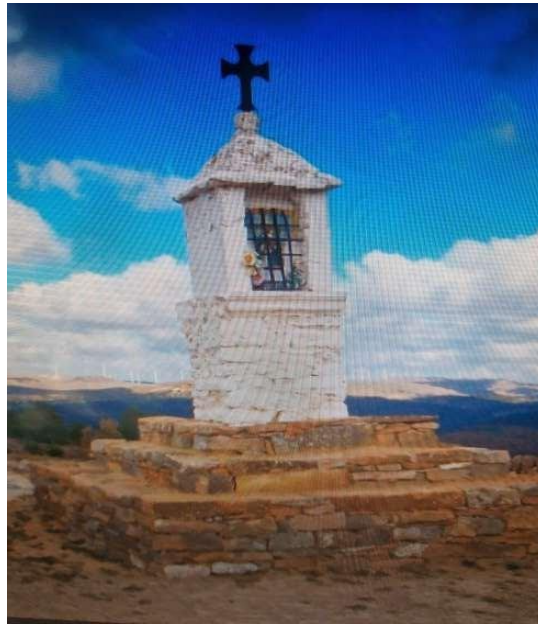
VILAR DE CANES

- Peiró de la Carrera. Fet a principis del segle XV. Es conserva l'espigó de la Creu, el capitell, el fust i la mola a l'Ajuntament.
- Peiró del Cementeri, del que només tenim el capitell dipositat a l'Ajuntament. També és del segle XV

VILAFRANCA

- Peiró de les Eres o del Molí. Alçat el 1.420 al camí de l'Esglesola. Trencada el 1.936, el 1.957 amb les restes que quedaren la varen refer.
- Peiró de la Pobla de Bellestar. Erigit el segle XV, es conserven només uns fragments, els graons i la mola de l'original
- Peiró de Scala conservem el capitell a l'Ajuntament. Es va edificar al segle XV.

- Creu de Sant Roc. Va ser plantada el 1.559 front a la ermita de Sant Roc. Es conserven el Capitell i el fust.
- Creu del Llosar. Situada front a l'ermitori de la Mare de Deu del Llosar es va plantar el 1.595. Es conserven trossos de la creu i del capitell a l'església parroquial

Peiró-Capella

VILLORES

- A Villores queden restes de la Creu de Sant Joan, de principis del segle XV. El capitell està al Museu de Belles Arts Sant Pius V de València i es conserva prou bé

SORITA

- Peiró del camí a Torre de Arcas. Molt semblant a la de La Mata a Mirambel (mateix autor) Es va abatre en el 1.936 i no s'ha refet. Del primer terç del segle XV
- Peiró de la Casilla (de caminers). Era una creu gòtica del segle XV de la que només queden els graons i la mola.
- Peiró de la plaça de la Església. Alçada al segle XVIII, es va trencar durant la darrera guerra Civil.

- Creu Coberta de la Balma. Aquesta creu va ser creada per Pau Simó el 1.686. coberta per un temple; ha tingut molta importància el conjunt per les escultures i pintures que la ornamentaven i encara queden. Sostingut per quatre columnes el conjunt mostra una bellesa difícil d'igualar.

❖ Peirons del Alt Maestrat i l'Alcalaten

VISTABELLA

- Creu de Sant Bartomeu (ermita gòtica). Front a l'ermitori del mateix nom, No queden fragments interessants d'aquesta creu. Situada al camí de Culla a Vistabella i junt al llogaret i ermita de Sant Bartomeu, avui deshabitat.
- Peiró de Sant Joan de Penyagolosa. Destrossada el 1.936, alguns fragments varen esser encastats a la paret de la façana del ermitori.
- Creu de la ermita de Sant Antoni o peiró del Cementeri. Aquest peiró i l'anterior de Sant Joan de Penyagolosa varen ser instal·lats al segle XV.
- Peiró del camí a Mosquerola. No sabem com eren la creu ni el capitell. La resta es conserva a l'Ajuntament.

XODOS

- Peiró de la Vega. Situat a la bifurcació dels camins que van a Les Useres i a Villahermosa. Del segle XV només queda el fust, els graons i mola.
- Peiró del camí a Vistabella i Sant Joan de Penyagolosa.

BENASSAL

- Al Camí de Culla veiem una creu nova on s'alçava una del primer terç del segle XV. Queden antigues només les grades i la basse
- Peiró del Saulonar o del Camí d'Ares. Va ser destruïda en el 1.936. L'estil era gòtic flamíger.
- Peiró del camí de Loreto o del Fossar. Antigament de la Gargila. Construït al segle XV i acabat el XVI.
- Creu de la Font d'en Segures de principi del segle XVI (transició del gòtic al Renaixement) Destruïda el 1936 i feta de nova factura en la postguerra.
- El Peironet. Al camí Real de Sant Mateu es va plantar el 1.530. La creu és de fusta. L'estil original era Plateresc. Destrossada durant la guerra civil.

- Peiró de Farinoles. No sabem pràcticament res de ell.
- Peiró de la ermita de Sant Roc. Es del segle XX i de factura metàlica.

ATZENETA DEL MAESTRAT

- Creu de N^a S^a del Loreto. De la primera meitat del segle XV, es conserva enlloc fins el capitell.
- Peiró del Camí de Xodos. Es del segle XVI i només queden la graderia i el fust.
- Creu de la entrada del poble. També del segle XVI es sembla molt a la que hi havia al Llosar de Vilafranca. Només tenim el basament.
- Malgrat ser de nova creació, cal esmentar la que en 1.908 s'ha plantat al camí de Vistabella.
- Peiró del Saulonar o del Camí d'Ares. Va ser destruïda en el 1.936. L'estil era gòtic flamíger.
- Peiró del camí de Loreto o del Fossar. Antigament de la Gargila. Construït al segle XV i acabat el XVI.

CULLA

- Peiró de les Fontanelles, situat en la partida d'aquest nom. L'any 1.400 ja existia. Es conserva el capitell original al Museu de l'Hospital

VILAFAMÉS

- Creu dels Corredors o dels Abeuradors. Documentat al Segle XV
- Peiró del Camí de la Pobla o de Castelló. També anomenat del Plà. No està trencat del tot
- Peiró de les Heres. Ens ha arribat un poc trencat però d'en peus.
- Peiró de la Creu o de l'Alqueria de Na Catalana
- Peiró de les Pedres Llargues.
- Peiró de les Coves.
- Pedra de Sent Anna, trobada a l'encreuament dels camins primitius de Vila-famés a L'Alcora i a Castelló. De granit rosat, No està clar que fora un Peirò. Més bé sembla un menhir reaprofitat a l'era cristiana com a indicador de Camins

❖ Creus de la vall del Palància

XÈRICA

- Peiró al camí de Viver. Consta d'una grada redona sobre la que hi ha un altra quadrada i on s'alça una columna dòrica amb base jònica. Actualment a sobre de tot hi ha una bola de pedra i sobre ella una creu metàl·lica. Aquesta creu i la que tenim a Sogorb probablement siguen de les creus romanes origen dels peirons i alçades com a ofrena a algun deu (Mercuri).
- Creu Coberta de Xèrica. Datada en 1511 i a causa del deteriorament es va procedir a cobrir-la en 1.550 formant un temple de quatre arcs ogivals.

Creu al terme de Xèrica

SOGORB (SEGORBE)

- Dins de la font de la Plaza Limpia, enfront de l'Ajuntament, es troba una Mola de peiró sobre la que descansa un peu i damunt de ell un fust de columna amb un capitell compost, (probablement romà) i sobre, només deixat recolzar, un molí iber. El fust (columna) i la base podrien ser de una columna votiva romana com hem exposat també al parlar del peiró del Camí de Viver a Xèrica.

❖ Creus en altres comarques

VILLAHERMOSA DEL RIO

- Peiró de l'antic camí a Puertomingalvo (via romana a la costa). Queda tot excepte la creu que ha estat substituïda per una altra de formigó. Es del Segle XV
- Creu situada a la eixida cap a Castelló. No queda res de eixa creu. Només un tros de capitell a l'Ajuntament
- Gent del poble amb molta edad recorden la existència de altres dos peirons.

CASTELLÓ

A la ciutat de Castelló també hi havien peirons, a les entrades de la ciutat per tres camins:

- A la entrada de València, segurament a alguna banda de l'actual carrer Trinitat
- A la eixida cap a Barcelona prop de la ermita urbana actual de Sant Roc
- A la eixida cap a l'Alcora, on ara està l'Hospital Provincial, antic pinar de la Vila. Avui no queda res de ningun peiró

Al moment actual podem parlar de peirons a Castelló, havent-ne dos (o tres); el que es troba front a la basílica de la Mare de Deu de Lledó, el de la ermita i antic poble musulmà de Fadrell i el que podem equiparar als peirons per la construcció i reminiscències del tipus de monument: és un pilar votiu dedicat a Jaume I, fundador de la ciutat, que consta de grades, base, collarí, fust, capitell i estàtua votiva. Tenen valor històric relatiu.

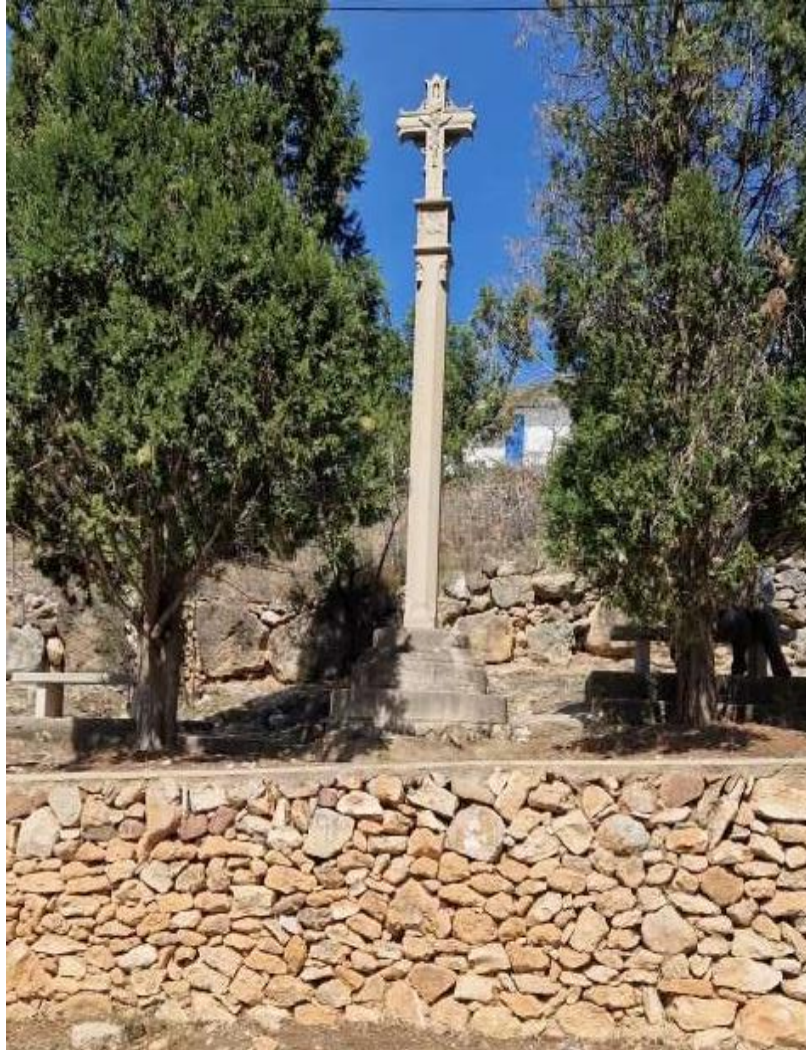
BORRIANA

No queda cap complet

- Entrant a Borriana i a l'encreuament dels camins de Vila-real i Castelló queda un peiró , però li falta el capitell i la creu
- Hi ha un altre al Camí del Ecce Homo

BORRIOL

- Només en queda un , molt semblant al del Camí a Castelló des de Borriana. Està vora la Via Augusta ja dins de l'entramat urbà. El fust i la creu son nous.
-

Peiró a Borriol

CABANES

- Peiró situat al camí de les Santes i Orpesa.
- Peiró de la eixida cap a Sant Mateu.
- Peiró al camí de la Ribera

ALTRES POBLACIONS

La existència de peirons a la demarcació actual de Castelló, no va quedar reduïda a les comarques dels Ports i de l'Alt Maestrat; Per la resta de comarques (podem incloure totes les de Castelló, les del Maestrat Aragonès o les del voltant de l'Ebre) també es varen plantar peirons, però amb menys densitat que a les nomenades anteriorment.

Per a no fer massa extensiu aquest treball, nomenarem alguns pobles on hi ha o ha hagut peirons. Entre d'altres nomenarem les poblacions següents:

- Vilar de Canes,
- Benafigos,
- Llucaena,
- Cortes d'Arenós,
- La Pobla d'Arenós,
- L'Alcora,
- Ribesalbes
- Onda,
- Les Coves,
- Salzadella,
- Xert,
- Vila-real,
- Vilavella

A ALTRES INDRETS DEL PAÍS VALENCIÀ

- Elx. Peiró situat a la eixida cap Alacant (li diuen Creu de Terme)
- Oliva. Peiró manat construir per part dels Centelles, família amb molt de poder econòmic
- Alzira. Creu coberta situada vora la via romana i que té influències gòtiques i tagarís (mudèjar).
- Benicalap. Creu situada al Camí vell d'Aragó. Es de 1.459.
- Albaida. Creu situada a l'entrada del poble procedent de València.
- València. Creus Cobertes situades a les entrades de la ciutat. De les tres queden només de la època medieval alguns trossos i els tres tres edificis que cobrixen les creus.
- Creu Coberta situada a Almàssera al camí de Castelló i Barcelona.
- Creu coberta situada a Mislata, vora el Camí de Quart i l'interior de la Península.
- Creu Coberta de la eixida de la ciutat al Camí de Xàtiva. De les tres creus gòtiques que hi havia a Xàtiva, només queda completa la del camí de la Costa, situada al Museu de l'Antic Hospital Real.

Creu de la eixida de la ciutat al Camí de Xàtiva

PEIRONS A ALTRES INDRETS DE LA CORONA D'ARAGÓ

❖ Catalunya

Al Principat de Catalunya també es varen emplaçar peirons en molts pobles. Nomenarem uns quants per poder identificar-los.

- El Peiró de Olella al Maresme del segle XVI
- A Tortosa en tenim dos. A la diòcesi de Tortosa varen destacar dos artistes de la escultura gòtica :Antoni Ribó i Guillem Ferrer
- El Peiró de la Mare de Deu de la Petja, del qual queden restes a l'Ajuntament de Tortosa
- El Peiró de Ferreries, del segle XV, a Tortosa
- Castelló d'Empúries, a l'Alt Empordà
- Sabadell (La Creu Alta), al Vallés
- Forès a la Conca de Barberà. Segle XII
- Montblanc. També del Segle XII
- Salardú. Situat a la la Vall d'Aran està totalment enderrocat.
- Arties, petita població de la Val d'Aran. Dedicat a la Mare de Deu
- Guimerà
- Poblet. Situat al monestir

❖ Aragó

- A Sos del Rei Catòlic, Vora l'entrada de la murada per la Porta de Saragossa.
- A Puertomingalvo tres
- Peiró situat a la entrada del poble des de Vilaformosa del Riu al costat de l'actual Hostal del Pairen
- Peiró situat al costat del Cementeri . Només queden trossos de la part inferior.
- Peiró col·locat vora la Via Romana que, procedent de la Plana anava cap a Mosquerola i Rubielos de Mora (Rubiols). Aquest peiró, com ja hem esmentat, segurament es el que queda de un pilar votiu romà dedicat a algun deu (Mercuri), amb un afegit superior (probablement del segle XVII) dedicat a la Mare de Deu del Pilar)

© 2021 Institut Amatller d'Art Hispànic - im. 05665032 (foto Mas C-24564 / 1918)

CONCLUSIONS

A poc de començar el treball ja me'n vaig adonar de una sèrie de detalls que podien millorar el coneixement i la difusió tant de la existència dels Peirons com de la importància que tenien i havien tingut en molts aspectes de la vida dels nostres pobles.

A la majoria de poblacions demanava follets de promoció de les oficines de Turisme i mai, mai, vaig trobar cap referència a l'existència de Peirons. Algunes autoritats locals coneixien les Creus, però, sense donar-li importància a la existència i al valor artístic que contenien.

Tampoc vaig trobar informació per part de la Excelentíssima Diputació Provincial; es més, pràcticament ningú coneixia què eren els Peirons ni els sonava la paraula.

Vaig pensar i meditar com una província que diu que vol viure a banda de l'agricultura i la indústria, del Turisme, desaprofita de manera tan babau una de les fonts importants per atraure gent forastera.

A més a més, he visitat la Feria de Turismo de Madrid des de fa més de 20 anys i he pogut constatar que a l'Estat Espanyol ha anat creixent la importància del Turisme Cultural, valorant cada volta més tot el que significa o està impregnat d'Art, Història, etc. Eixemples els tenim en la ciutat de Barcelona, Madrid, Granada, Toledo, Saragossa, València, etc.

Vaig notar la falta de persones locals o no, preparades per donar valor turístic als monuments que poden arribar a tindre'l

Falta de formació per concienciar a persones locals per poder donar valor als monuments que passen desapercebuts als possibles turistes i gent interessada per la cultura i l'Art..

Com que es tenen fotografies de la majoria dels peirons enderrocats, gràcies sobretot al Bisbat de Tortosa i col·leccions particulars podria fer-se un esforç econòmic per part de les autoritats locals, provincials i Autonòmiques per reproduir-los amb pedra i el més fidel possible.

En quant a la Diputació de Castelló i la Generalitat Valenciana, aconsellaria que intentaren fer un Museu amb la majoria dels peirons i trossos que encara es poden recuperar, amb la finalitat de donar a conèixer a tothom el gran tresor que tenim a Castelló de escultura gòtica i també de valor religiós i històric.

BIBLIOGRAFIA

- Institut Amatllar D'Art Hispànic
- Ajuntament de Morella
- Ajuntament de Catí
- Ajuntament de Borriol
- Ajuntament de Sant Mateu
- Museu Provincial de Castelló
- Joan Coromines
- Ferran Olucha
- Ramon Rodríguez Culebras
- Manel Vidal Barreda
- Francisco Medina Candel
- Adolfo Sanmartín
- Ajuntament de Sant Rafael del Riu
- Ajuntament de Càlig
- Ajuntament de Rossell
- Xavier Allepuz Marzà, Ajuntament de Vilafamés
- Congrés de Història i Filologia de la Plana (Nules 1.998)
- Jornades Culturals a Les Coves de Vinromà (1.998)
- Alfred Calleriza (Canet lo Roig)
- Investigació directa per part de l'autor

